

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра педагогіки і психології

*ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ПОЧАТКОВОЇ
ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РЕФОРМУВАННЯ ШКОЛИ*

Збірник наукових та науково-методичних праць
кафедри педагогіки і психології
Криворізького державного педагогічного університету

Випуск 1

Кривий Ріг
2002

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Л е р н е р И. Я. Дидактические основы методов обучения. - М.: Педагогика, 1981. - 185 с.
2. Л у к а ч С. П. Бесіда на уроках мови. - К.: Рад. школа, 1990. - 112с.
3. М а х м у т о в М. И. Организация проблемного обучения в школе. - М.: Просвещение, 1977. - 2450 с.
4. С а в ч е н к о О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. - К.: Генеза, 1999. - 368 с.
5. С к у р а т і в с ь к и й Л. В. Проблемно-пізнавальні завдання з фонетики і диференційоване використання їх на уроках //УМЛШ. - 1983. - №9. - С. 48-52.
6. С у х о м л и н с ь к и й В. О. Серце віддаю дітям. - Вибр. тв. - У 5-ти Т. - К.: Рад. школа, 1997.- Т.3. - С. 95.
7. Т и т а р е н к о Н. Види заохочення та активізація школярів //Поч. школа. - 2000.- № 9. - С. 21-22.
8. Ш а м о в а Т. Й. Активизация учения школьников. - М.: Педагогика, 1982. - 208с.

ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

З. М. Мірошник

Особистісно орієнтована освіта має забезпечити повноцінний психічний розвиток дитини, з відокремленням її власної гідності, морально-ціннісного комплексу підростаючої особистості, з власною життєвою позицією, самооцінкою, фізичним, психічним та соціальним „Я”. І це природно, оскільки зміст освітніх галузей, представлених у стандарті початкової освіти, торкається всіх сфер життєдіяльності молодшого школяра.

Формування зростаючої особистості, розвиток її морально-ціннісних якостей, пов'язаних із самооцінкою, відбувається в процесі навчальної діяльності, яка для молодших школярів є провідною.

Цікавим напрямком вивчення можливостей мотиваційної особистісної саморегуляції молодших школярів з метою подальшого їх включення у свідому навчальну діяльність є, на наш погляд „Я – концепція”, до якої складовою частиною входить самооцінка. [2] На нашу думку, прийняття та засвоєння її головних положень формують у дитини готовність реагувати, певним чином, на стимули оточуючого середовища, поводити себе відповідно до своїх власних переконань. Серед таких положень значущими перш за все є:

- активне сприймання дійсності, здатність добре орієнтуватися в ситуаціях діяльності;
- сприйняття себе та інших такими, якими вони є;
- прагнення до доброзичливих стосунків з більшістю людей;
- здатність до об'єктивної оцінки вчинків людей та ситуації в цілому;
- уміння долати психічний опір інших людей;
- щирість;
- відповідальність тощо.

Скажімо, Р.Бернс вважає, що "Я-концепція" визначає не просто те, що собою являє індивід, а й обов'язково те, що він про себе думає, як дивиться на свій діяльнісний початок і можливість розвитку в майбутньому [2, 30]. Отже, він доводить, що "Я-концепція" - це динамічна система уявлень людини про себе, в яку входить як усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, так і самооцінка, а також суб'єктивне сприймання зовнішніх чинників, що здійснюють вплив на особистість [2, 8].

Як показала у своїх дослідженнях О.В.Проскура - „Я-концепція” – це сукупність усіх уявлень індивіда про себе, або образ-Я в поєднанні зі ставленням до окремих своїх якостей, тобто - з самооцінкою. [8, 129] Нагадаємо, що самооцінка - це оцінка самого себе (своєї зовнішності, здібностей, досягнень, особистісних якостей), яка виконує регулятивну та захисну функції, є центральним компонентом "Я-концепції", входить у структуру самосвідомості. У самооцінці відбивається те, що людина (або дитина) про себе думає, як оцінює свої можливості в майбутньому тощо.

Отже, ефективність шкільного навчання нерозривно пов'язана з урахуванням адекватної самооцінки учня, з її особливостями, як фактора, у стимулюючого або навпаки гальмуючого навчальну діяльність.

Важливими для наукової постановки шкільного навчання є таке коло питань:

- взаємозв'язок між самооцінкою школяра та його успішністю;
- вплив організаційних форм навчання на саморозвиток та самооцінку учнів;
- взаємозв'язок між „Я-концепцією” вчителя та його поведінкою в класі;
- педагогічні умови підвищення самооцінки в дітей у процесі шкільного навчання.

Психологи доводять, що в навчально-виховному процесі відбувається тісний взаємозв'язок "Я-концепції" та самооцінки дорослих і дітей. Тому дуже важливо, щоб батьки, вчителі та інші учасники цього процесу зрозуміли особливості й своїх "Я-концепцій".

Продовжуючи аналізувати і модифікувати розробки та дослідження Р.Бернса, стосовно "Я-концепції", відомий український психолог О.В.Проскура доводить, що наявність у вчителя позитивної „Я-концепції" сприятливо позначається не тільки на його поведінці у класі, а й на успішності учнів, які спілкуючись з людиною, впевненою у їхніх можливостях, починають повніше виявляти свої здібності й набувають почуття власної цінності [8].

На превеликий жаль, на сьогодні у початковій школі самооцінка вчителя-класовода найчастіше є заниженою (Абрамова Г.С., Овчарова Р.В., Проскура О.В.). Спираючись на дослідження Ш.Амонашвілі, І.Беха, О.Кононко та педагогічний досвід вчителів початкової школи, ми бачимо, що між "Я-концепцією" та самооцінкою вчителя і самосприйняттям учнів у класі наявний тісний взаємозв'язок; що у класах учителів з позитивним самосприйняттям учні мають більш позитивна "Я-концепції", ніж у вчителів з протилежною тенденцією [1; 7]. Такий підхід знаходимо у Г.С.Костюка. Результати його дослідження переконливо засвідчують, що наявність у вчителя позитивної

Я-концепції сприятливо позначається не тільки на його поведінці на уроці, а й на можливостях учнів, які починають повніше виявляти свої здібності й набувають почуття власної значущості [6, 11].

І.Д.Бех зазначав, що позитивні якості вчителя надають усьому процесу навчання продуктивний, творчий імпульс. Учнівська поведінка дітей, їхня працездатність, уважність, готовність відповідати дуже тісно пов'язані з розумінням і симпатією, теплом і доброзичливим ставленням учителя особливо у початковій школі [4, 169].

У зв'язку з цим, нашу увагу привертає дослідження Захарової А.В., де вона доводить, що роль самооцінки молодших школярів є вагомішою в наступному розвитку навчання і виховання, ніж роль розумових здібностей, і формується на основі вольових якостей дитини [5, 32-34]. На її думку, дитина з високою самооцінкою, коли в неї щось не виходить, намагається ще й ще раз спробувати виконати ті завдання (прочитати текст чи розв'язати задачу), що при першій спробі виявилися складнішими, і наступні спроби можуть бути більш ефективними. Отже, учитель-класовод, який працює над формуванням вольових якостей особистості, здійснює психологічний вплив на дитину, може посприяти вищій успішності учня і краще допомогти йому в саморозвитку, коли буде підтримувати, підбадьорювати його, а не ставитися до нього негативно, глузливо.

За даними багатьох дослідників (Костюк Г.С., Бех І.Д., Божович Л.І., Проскура О.В.) самооцінка молодших школярів завжди конкретна, ситуативна, багато в чому визначається оцінкою вчителя. Вони попереджають, що рівень домагань формується, насамперед внаслідок досягнутих успіхів і невдач у попередній діяльності. Тобто, коли у навчальній діяльності дитини невдач більше ніж успіхів, і цю ситуацію вчитель ще й постійно підкріплює низькими оцінками, то результатом стає розвиток почуття невпевненості в собі та неповноцінності, які мають тенденцію поширюватись й на інші види діяльності. Таким чином, одним з найважливіших завдань вчителя початкової школи є визначення самооцінки кожної дитини і, керуючи навчальним

процесом та життям дітей у класі, не зашкодити самооцінці тих учнів, у яких вона виявляється високою, а також підняти самооцінку учня, у якого вона низька.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, спостереження та практичний досвід засвідчують, що у навчальній діяльності спостерігається "пік" вибору важких задач у першокласників, а в третьокласників - їх менше. У другому ж класі виявлено різке зменшення подібних виборів. Найбільш вираженим, чим у третьому класі, у другокласників спостерігається зростання виборів задач середнього рівня складності. У формуванні адекватності самооцінки в другому класі в навчальній діяльності зростає число занижених самооцінок. Особлива роль другого року навчання в психічному розвитку дитини пов'язана, на наш погляд, з такими обставинами: перший рік навчання є часом загальної адаптації дитини до нових соціальних умов - до систематичного навчання, до нових обов'язків, до нових відносин з дорослими й однолітками.

Коли процес адаптації до нових умов закінчується, у функціонуванні самооцінки й виявляється конфліктність. Подальша стабілізація вікового розвитку веде до наростання гармонії становлення складових самооцінки, вона поступово стає адекватною, формується і проявляється в процесі навчальної діяльності.

При самоаналізі третьокласники в першу чергу називають конкретні форми поведінки, пов'язані з навчальною діяльністю (успіх чи невдача у навчанні, дисципліна на уроці і при виконанні домашніх завдань, деякі риси характеру, пов'язані з цим), а в другу - різні уміння і форми поведінки, у яких виявляються фізична сила і якості мужності. Це особливо характерно для хлопчиків. У самоаналізі дівчаток такі судження зустрічаються в тричі рідше, вони частіше використовують якості та властивості особистості, що характеризують ставлення до людей. У цьому зв'язку можна припустити, що динаміка становлення та самооцінки "Я" дівчаток випереджає аналогічну динаміку в хлопчиків. Отже, можна стверджувати, що структура "Я" молодшого школяра носить, так звані "предметні" характеристики - "що я вмю" і, "що я

не вмію робити", та "як це оцінюється мною і навколишніми", а самооцінка входить до складу психічного "Я" загальної "Я-концепції" молодшого школяра.

Молодші школярі вже здатні не лише до самооцінки, самоаналізу, а й до рефлексії, яка в психології розглядається як одне з новоутворень цього віку і, яка теж формується в процесі навчальної діяльності.

Ми припустили, що спеціально розроблена система завдань у вигляді "навчальних ситуацій", яку ми розробляли на основі аналізу самооцінки молодших школярів, сприятиме підвищенню рівня самооцінки учнів молодшого шкільного віку за рахунок відпрацювання у них моральних якостей. Серед моральних якостей, які впливатимуть на формування адекватної самооцінки молодших школярів, ми відокремили: відповідальність, справедливість, самокритичність, сумлінність та принциповість.

Нами була використана ідея Е.Берна, що виражає ставлення мого "Я" до твого "Ти". Зокрема, ми спиралися на його першу позицію "Я - хороший", "Ти - хороший". Вона розшифровується так: "Я" – хороший, та в мене все добре, "Ти" - хороший, та в тебе теж все добре. Ця позиція здорової особистості, яка відображає її успіх та формується ще в ранньому дитинстві. Е.Берн доводить, що одного бажання недостатньо, щоб стати хорошою людиною і тому дуже важливо на початку особистісного становлення дитини формувати в неї таку життєву позицію.

Спираючись на дослідження Ельконіна Д., Давидова В., Ітельсона А. ми поділяємо їхні погляди, про те, що навчальна діяльність детермінує виникнення основних новоутворень даного віку, визначає розвиток особистості молодшого школяра, формує їхні моральні та вольові якості й вдосконалює особистість і її самооцінку в цілому.

Основною ідеєю створених нами ситуацій є "ситуація успіху", психологічного комфорту, задоволення від спільної праці, від можливості самостійно приймати рішення тощо. Для розробки конкретних учбових ситуацій ми використовували модифікований варіант загальновідомої американської методики групового навчання "Джигсоу". Суть цієї методики полягає у навчанні учнів

вчитися, щоб підготувати їх до майбутнього. Основна ідея - у розв'язанні "учбових ситуацій" разом, у спілкуванні, у діалозі між учнями. Саме разом учні генерують й обговорюють свої ідеї, породжують думки, рівень яких перевищує їхні індивідуальні зусилля.

На основі аналізу експериментального матеріалу виділено рівні рішення "учбових ситуацій", які в нашому дослідженні співвідносяться з формуванням вольових якостей особистості. Їх три. Для першого (високого) характерні такі показники: учень розуміє і приймає умову та вимоги ситуацій, аналізує й усвідомлює їх рішення, з задоволенням включається у самостійний пошук нової інформації з метою подальшого її обміну з представниками групи, відстоює свою позицію, проявляє наполегливість, цілеспрямованість, доводить справу до кінця, радіє від досягнутого, адекватно реагує на зауваження, з задоволенням ділиться досвідом і вчиться вчитися, має високу самооцінку, вміє працювати разом. Такого рівня в умовах навчання досягає 50% третьокласників.

Для другого рівня (середнього) характерні такі показники: учень розуміє і приймає умову та вимоги учбових ситуацій після повторної інструкції вчителя, відчуває утруднення в ході її рішення, потребує додаткової допомоги вчителя, має занижену самооцінку, часто ображається, не завжди доводить справу до кінця, але вчиться вчитися, самостійно відшукує інформацію, з задоволенням ділиться досвідом, працює наполегливо, здійснює самоконтроль, завдання виконує. Для цього рівня віднесено 38% учнів.

Для останнього рівня (низького) характерні такі показники: діти вирішують завдання за допомогою дорослого, в "ситуації успіху" працювати не вміють, відмовляються від співпраці, самостійного пошуку інформації, обміну досвідом, неадекватно реагують на зауваження, мають занижену самооцінку, самостійно виконувати завдання не вміють. До цього рівня було віднесено 12% третьокласників.

Отже, аналіз експериментального матеріалу показав, що рівень формування вольових якостей та їх вплив на формування самооцінки залежить від умов організації навчально-виховного

процесу. Рішення "учбових ситуацій" в основному відноситься до першого (високого) та другого (середнього) рівнів і становлять 88% учнів. Ці дані підтверджують позитивний вплив та психологічну доцільність спеціально створених умов для розвитку особистості.

Перш за все, у багатьох третьокласників змінилося враження про свою самооцінку, про вміння виконувати складні завдання. Діти дійшли висновку, що співпраця, обмін досвідом, відстоювання своїх ідей, наполегливість та цілеспрямованість, рішучість та сміливість забезпечують успішне виконання найскладніших завдань.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. А м о н а ш в и л и Ш. А., З а г в я з и н с к и й В. И. Паритеты, приоритеты и акценты в теории и практике образования // Педагогика, 2000. - №2. - С. 11-16.
2. Б е р н е Р. Развитие Я-концепции й воспитание /Общ. ред. В.Я.П и л и п о в с к о г о. - Прогресе, 1986. - 421 с.
3. Б е р н Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. - Апрель Пресе, 2002. - 640 с.
4. Б е х І. Д. Від волі до особистості. - К.: Україна - Віта, 1995. - 202 с.
5. З а х а р о в а А. В. Психология формирования самооценки. - Минск, 1993.
6. К о с т ю к Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. - К.: Рад. шк., 1989. - 608 с.
7. К о н о н к о О. Шкільна адаптація та психологічний вік //Поч. шк. - 2002. - №1. - С. 5-9.
8. П р о с к у р а О. В. Психологічна підготовка вчителя до роботи с першокласниками. - К.: Освіта, 1998. - 199 с.